

М.А. Гендельманның 110 жылдығына арналған «Сейфуллин оқулары – 19» халықаралық ғылыми - практикалық конференциясының материалдары = Материалы международной научно-практической конференции «Сейфуллинские чтения – 19, посвященной 110-летию М.А. Гендельмана». - 2023.- Т. I, Ч. IV. – Б. 136-140.

ӘОЖ 631.115

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ КООПЕРАТИВТЕРІНІҢ ДАМУ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЕҢБЕК НАРЫҒЫН ДАМУҒА ӘСЕРІ

*Апбозова А.К., 1 курс магистранты
Ғылыми жетекші Женсхан Д., э.ғ.к., қауымдастырылған профессор
С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті,
Астана қ.*

Әлем бойынша ауыл шаруашылығы кооперативі ауыл шаруашылығында кәсіпкерлік қызметті жүргізудің кең таралған нысандарының бірі болып табылады. Ауыл шаруашылығы кооперативтерін дамыту - ауылдық аумақтардағы экономикалық белсенді тұлғаларды жұмыспен қамту, кәсіпкерлердің табыстылығын арттыру, ішкі көші-қон процесстерін реттеу, халықтың өмір сүру сапасын нығайту, жалпы алғанда ауылдық территориялардың дамуында маңызды рөл атқарады [1].

Көптеген зерттеулерде шағын өндірушілер көбінесе ауылшаруашылық нарықтарына шығуда және олардың мөлшеріне байланысты кемшіліктерді жеңуде қиындықтарға тап болады. Сол себепті ауыл шаруашылығы кооперативтері, әсіресе шағын фермерлер үшін нарықтағы шектеулерді еңсеру және кірістерін арттырудың тиімді тәсілі ретінде қарастырылады [2,3].

Кооперативтерге бірігу, мысалы, сату, қайта өңдеу, сервистік, өндірілген өнімді нарыққа немесе қайта өңдеу кәсіпорындарына тікелей (делдалдарсыз) өткізуді бірлесіп ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, қоймаларды ашу арқылы сақтауды реттеуге, сүт қабылдау пункттерін құру арқылы өнімді бастапқы өңдеуді жүзеге асыруға және т.б. мүмкіндік бар. Егер біз, әлемдік тәжірибені ескерсек, Халықаралық кооператив альянсына (ХКА) 87 елдің кооперативтік бірлестіктері кіреді. Біріккен Ұлттар ұйымының бағалауы бойынша, 3 миллиардқа жуық адам немесе әлем халқының жартысына жуығы кооперативтік кәсіпорындардың арқасында күнкөрісті қамтамасыз етеді. Қазіргі уақытта МКА-да 677 мың кооператив біріктірілген, олардың үштен бірі ауыл шаруашылығы кооперативтері. Ауылшаруашылық тауар өндірушілерінің кооперативтерге жүз пайызға қатысуы дәстүрлі түрде Солтүстік Еуропа, Жапония елдерінде ерекше дамыған. Еуропаның көптеген мемлекеттерінде кооперативтер барлық шаруа қожалықтарының шамамен 80%-ын біріктіреді. АҚШ-та, әр түрлі бағалаулар бойынша, 60-тан 80% - ға дейін, Канада мен Австралияда шамамен 60% құрайды.

Қазақстанның ауыл шаруашылығы кооперациясы ауылдық аумақтар мен елді мекендерің өндірістік потенциалын барынша нығайтудың және оны орнықты дамытудың негізгі механизімі ретінде қарасырылады [4]. Сондықтан мемлекет ауыл шаруашылығы кооперативтерін дамыту, олардың құқықтық негіздерін нығайту және мемлекеттік қолдау көрсету тетіктерін үнемі жетілдіріліп келеді. Кооперацияларды дамытудағы мемлекеттің стратегиялық мақсаты – кәсіпкерліктің бұл түрін аграрлық сектордағы кәсіпкерлік қызметтің перспективалы нысаны ретінде дамыту. Ондағы түпкі мақсат еңбек нарығын тиімді пайдалана отырып, ауыл тұрғындарының тұрмыс сапасын жақсару, табиғи ресурстарды мүмкіндігінше тиімді пайдалану.

Қазақстанның ауыл шаруашылығы секторында қоғамдық кооперативтік қозғалысты дамытуды қолдауға бағытталған үш негізгі ұсыным берді:

1. Саяси-экономикалық ахуал: кооперативтерге қатысты құқықтық базаны реформалау, Салық кодексін реформалау, төмендету қажет кооперативтерге салық жүктемесі және тіркеу рәсімдерін жеңілдету.

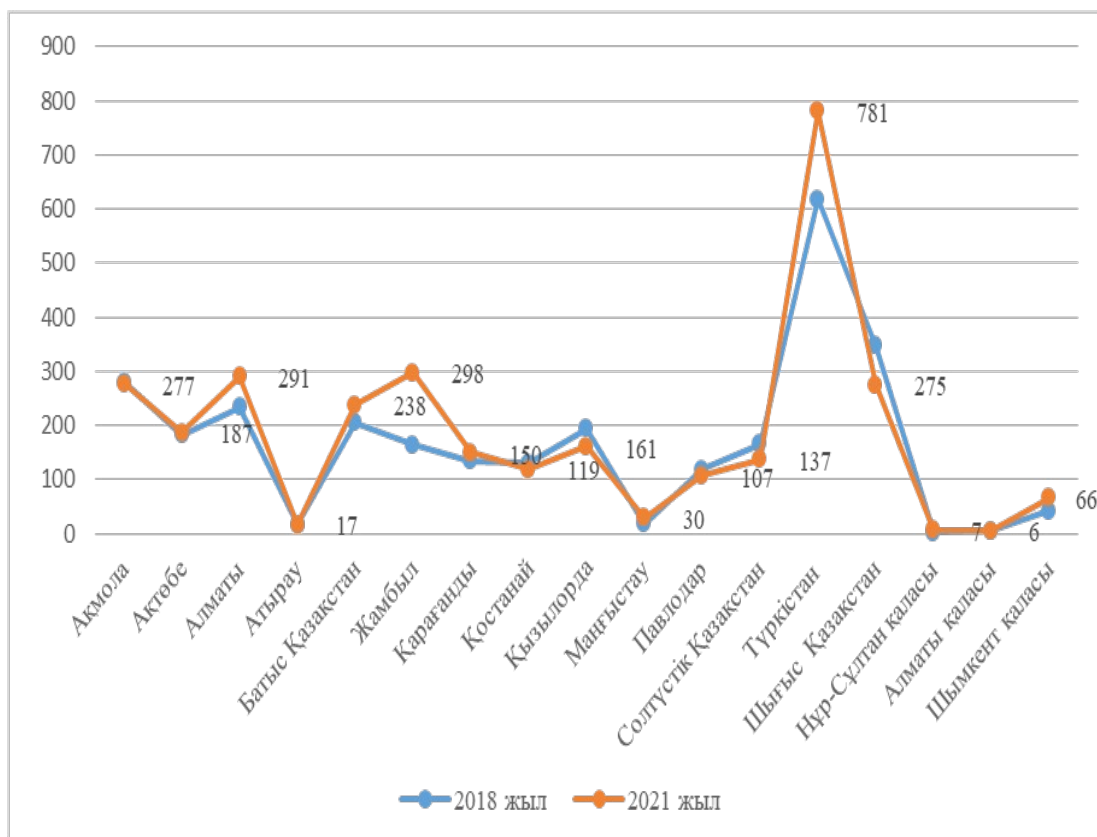
2. Ақпараттандыру және сенім: ауылдық жерлердегі шағын фермерлерді кооперативтердің артықшылықтары туралы хабардар ету, кооперативтерді ұйымдастырушыларға ақпараттық қызметтер мен техникалық қолдау көрсету қажет.

3. Атаулы қаржылық қолдау: кооперативтер үшін мақсатты қаржыландыру құралдарын әзірлеу және кооперативтерді қаржыландыруға жеке сектордың көбірек қатысуын ынталандыру қажет.

Ауылшаруашылық кооперативтері шағын өндірушілерге өнімділікті арттыруға және өндіріс көлемін ұлғайту, жеткізу тізбегінің басқа қатысушыларымен келіссөздер жүргізу кезінде өз позицияларын жақсарту және ақпараттық-кеңес беру қызметтері мен технологияларды беру жүйелеріне еркін қол жеткізу арқылы үнемдеудің артықшылықтарын алуға көмектесе алады. Қазақстанда кооперативтер шағын коммерциялық фермерлікке көшудің арқасында өндірілетін өнім көлемін және өнімділігін арттыра отырып, өз қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағдарланған үй шаруашылықтарын қолдауда маңызды рөл атқара алады. Егер ірі ауылшаруашылық кәсіпорындары бидай, арпа, күріш және майлы дақылдардың негізгі үлесін өндірсе, шағын ауыл шаруашылығы картоп, ет, сүт және жүн өндірісінің 50% - дан астамын құрайды.

Қазақстанда ауыл шаруашылығы кооперативтерін әртүрлі нысандарда құру бірнеше рет жүзеге асырылды. 1995 жылдан бастап Заңнамалық база қалыптасты, ауыл шаруашылығы кооперативтердің нысаны, оларды құру мен жұмыс істеудің тәсілдері мен принциптері өзгерді. Қазақстандағы ауылшаруашылық кооперациясының белсенді дамуы 2015 жылы «Ауылшаруашылық кооперативтері туралы» жаңа заң қабылданған кезде басталды. Екі жылдан кейін ауыл шаруашылығы кооперативтерін мемлекеттік қолдау қағидалары бекітілді, оған сәйкес ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру бойынша шығындарды өтеуге, технологиялық жабдықтар мен жеңілдікті кредиттерді сатып алуға субсидиялар алуға басым құқық берілді, арнайы салық режимі енгізілді.

2017 жылдан 2019 жылға дейін республикада 2840 ауыл шаруашылығы кооперативі ұйымдастырылды. Оның ішінде 1220 өсімдік шаруашылығында, қалғандары мал шаруашылығында және басқа салаларда.

Сурет 1- Қазақстан өңірлері бойынша Жұмыс істеп тұрған ауыл шаруашылығы кооперативтерінің саны, бірлік

2018-2021 жылдар аралығында елімізде кооперативтердің саны неғұрлым көбейді, егер 2018 жылы бұл көрсеткіш 2858 болса, 2021 жылы 3147 ауылшаруашылық кооперативтері жұмыс істеді, бұл 2018 жылмен салыстырғанда 10%, ал 2020 жылмен салыстырғанда 11 % артық, (сурет 1) [5].

Республика бойынша ауыл шаруашылығы кооперативтерінің ең көп шоғырланған аймақтары Түркістан, Жамбыл, Алматы, Ақмола және Шығыс Қазақстан облыстары. Егер ірі ауылшаруашылық кәсіпорындары бидай, арпа, күріш және майлы дақылдардың негізгі үлесін өндірсе, шағын ауыл шаруашылығы картоп, ет, сүт және жүн өндірісінің 50% - дан астамын құрайды.

Кооперативтер санының артуы еліміздегі әлеуметтік мәселелерді (жұмыссыздық) шеше алмай отыр.

Сурет 2 – Қазақстан өңірлері бойынша ауыл шаруашылығы кооперативтеріндегі қызметкерлерінің саны, адам

Атап айтқанда, ауыл шаруашылығы кооперативтерінде 2021 жылдың соңында 7,5 мыңнан астам адам еңбек етті. Жалпы 2018-2021 жылдар аралығындағы кооперативтердің даму жағдайын сипаттайтын болсақ, 2018 жылы 2021 жылмен салыстыр салыстырғанда ауыл шаруашылығы кооперативтерінің саны 10%; өндіріс көлемі үш еседен астам артты. Дегенмен, көрсетілген қызметтер көлемі 24%; ал 1 мыңнан астам адамға немесе 12% аз. де 12% және азайды.

Талдау нәтижелерінен Республика бойынша ауыл шаруашылығы кооперативтерінің жалпы даму көрсеткіштерін тұрақты деп айтуға болмайды. Мемлекетпен жүргізілген қолдау шаралары әлі де жетілдіруді қажет етеді. Ұзақ уақыт бойы кооперативтер құру кезінде кооперативтер құрудың негізгі принциптері, атап айтқанда, ауылшаруашылық субъектілерінің ерікті қатысуы, онда басқарудың демократиялық бастаулары, бірлескен кооперативтік қызметтен кіріс алуға кепілдік беру және басқалар ескерілмеді. Бұдан басқа, шаруашылықтың жаңа нысандарын құрудағы маңызды сәті кооперативтік бірлестіктің жұмыс істеу тетігін ауыл шаруашылығы өндірушілері арасында түсіндіру жұмысы, кәсіпкерлік жобаны енгізу кезеңдері, оның қандай кезеңдерден өтуі тиіс және қаржылық, ақпараттық және басқа да қолдауды қалай алуға болатындығы туралы ақпарат болып табылады. Сондықтан осы аталған тетіктер тетіктер заңнамалық құжаттарда әлі де болса жетілдіруді қажет етеді.

Осыған дейін Қазақстандық кооперативтер көбінесе жеңілдетілген несие алу мақсатында екі-үш заңды тұлғаның негізінде құрылды, бірақ бұл басқа

елдерде қабылданған осындай кооперативтерді құру мен басқарудың негізгі принциптерінің болмауына байланысты осы кезеңде кооперативті біріктіру және бірлескен демократиялық басқару фактісіне қол жеткізу мүмкін болмай келеді.

Жоғарыда отап өткендей, кооперативтер туралы заңда қызмет көрсететін кооперативтер (сату, өңдеу, жабдықтау, қызмет көрсету) алған кірісті оның мүшелері арасында әр қатысушының үлесіне пропорционалды түрде бөлу, еңбек өнімділігін арттыру, ауыл тұрғындарын тұрақты жұмыспен қамту секілді принциптер мен ондай қағидалар ескерілмеді.

Зерттеудің қорытынды нәтижесінде кооперативтерге субсидияларды қоса қаржыландыру; кооперативтерге кәсіпорындардың басқа түрлерімен тең жағдай жасау; қаржылық қолдаудың тұрақтылығын арттыру; қаржылық қолдауды мұқият қадағалау қажеттілігі ұсынылды.

Қорытынды. Елімізде кооперациялардың тиімді жұмыс жасауын қамтамасыз ету үшін мемлекетке шағын пайызсыз кредиттер беру практикасын мүмкіндігінше жетілдіру, кооперацияға қолжетімділік идеясын ілгерілету және оны насихаттау арқылы жұртшылықты хабардар ету, отандық кооперативтер мен халықаралық ұйымдар арасындағы әріптестік қатынастарға бастамашылық жасау және жәрдемдесу, бәсекеге қабілетті кооперативтік сауда торын құру, мүмкіндігінше кооперативтерден мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыру қажет. Осылайша, кооперация әлеуметтік мәселелерді шешудегі басым бағыттардың бірі болып саналуы әділетті, атап айтқанда: халықтың тұтыну тауарларымен қамтамасыз етілуін арттыру, жұмыссыздық деңгейін төмендету және еңбек нарығында сұранысқа ие емес адамдарды еңбек қызметіне тарту, бұл өңірлер мен тұтастай алғанда мемлекеттің экономикалық дамуына ықпал ететін болады.

Мақала «Агроөнеркәсіптік кешендегі кооперативтік процестерді дамытуға, ауылдық аумақтарды тұрақты дамытуға және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге ауыл шаруашылығы саласындағы мемлекеттік саясаттың әсерін зерттеу» (№BR10764919 ҒТБ) бағдарламасы аясында орындалды.

Әдебиеттер тізімі

1 Yang Zou, Qingbin Wang. Impacts of farmer cooperative membership on household income and inequality: Evidence from a household survey in China [Text] / Zou and Wang. *Agricultural and Food Economics*, 2022. - №10. - P.17 <https://doi.org/10.1186/s40100-022-00222-x>

2 Ferrier G, Porter PK. The productive efficiency of US milk processing cooperatives [Text] / *J Agric Econ* 1991. - № 42. - P.161–173.

3 Markelova H, Meinzen-Dick R, Hellin J, Dohrn S. Collective action for smallholder market access [Text] / *Food Policy*, - 2009. -№ 34. - P.1–7.

4 Н.Е. Дабылтаева, А. Нуртаева. Қазақстанның ауыл шаруашылығы кооперациясының жағдайы және даму перспективалары [Текст] / «Тұран» университетінің хабаршысы» ғылыми журналы, - 2022. -№ 1(93). - Б.36-41. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-1-36-41>

5 Комитет статистики Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Электронный ресурс] - 2023. – URL: //http:// www.stat.kz